

Titel: To Taler ved Altergangen om Fredagen

Citation: "To Taler ved Altergangen om Fredagen", i *Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K12*, Søren Kierkegaard Forskningscenteret 2008 . Onlineudgave fra Søren Kierkegaards Skrifter: <https://tekster.kb.dk/text/sks-taf-txr-shoot-k3.pdf> (tilgået 02. maj 2024)

Anvendt udgave: Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K12

Ophavsret: Materialet er dedikeret til public domain. [Læs CC0-erklæringen](#)

3. Tilblivelseshistorie

Med udgivelsen af de to taler, der udgør TAF, afslutter SK sin række af fredagstaler, som indledtes med fjerde afdeling af *Christelige Taler* i 1848 og fortsattes med »Ypperstepræsten« - »Tolderen« - »Synderinden« i 1849.* I *Indøvelse i Christendom* fulgte i 1850 endnu en fredagstale, »Fra Høiheden vil han drage Alle til sig«, nr. I, der er en prædiken, som SK havde holdt i Vor Frue Kirke fredag den 1. sept. 1848.*

I optegnelsen NB12:133 fra begyndelsen af september 1849 gør SK status over den aktuelle produktion og overvejer en plan for sine fremtidige udgivelser, herunder flere taler til altergangen om fredagen. Optegnelsen lyder således:

»Indøvelse i Christendom« burde dog ganske rigtigt være pseudonym. Det er det dialektiske Moment, og vilde blive meget for stærkt, hvis jeg anbragte det personligt.

Aaret 1848 tilhører altsaa: Sygdommen til Døden, Indøvelse i Christendom, Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed, de 3 Noter.

Aaret 1849 Fra Høiheden vil Han drage Alle til sig, den bevæbnede Neutralitet og andre Smaating deriblandt det om Phister.

Selv om jeg vilde udgive »Fra Høiheden o: s: v:« med mit Navn er det dog alligevel sikkert, at Opfattelsen af min Produktivitet samler sig finalt paa Fredags Talerne, thi »Synspunktet« er jo fra 48.

NB. Og for at »fra Høiheden o: s: v:« der dog er noget polemisk, [ikke] skulde blive det Sidste, saa kunde der jo skrives endnu engang Taler ved Altergangen om Fredagen, der altsaa blev anden Række. Der ligger allerede een, saa godt som to færdige, og Vink til et Par endnu findes i een af de nye Mapper, som Bogbinder Møller har gjort.*

Man hæfter sig her ved udsagnet »Opfattelsen af min Produktivitet samler sig finalt paa Fredags Talerne«, hvormed SK mener, at forfatterskabet skal afrundes med fredagstaler.* Når han annoncerer en anden række af fredagstaler, skal det ses i forhold til de syv »Taler ved Altergangen om Fredagen« i *Christelige Taler* som første række. Anden række sigter først og fremmest til de tre fredagstaler i »Ypperstepræsten« - »Tolderen« - »Synderinden«, af hvilke en enkelt meddeles at ligge færdig og to andre »saa godt som«.* Disse taler blev averteret som udkommet den 14. nov. 1849. Optegnelsens afsluttende bemærkning, »Vink til et Par [fredagstaler] endnu findes i een af de nye Mapper, som Bogbinder Møller har gjort«, lader imidlertid forstå, at SK havde planer om at skrive flere endnu.* Den anførte mappe kan ikke identificeres, og det vides derfor ikke, om de omtalte »Vink« omfattede et udkast til TAF.

Det første tilfælde, hvor en idé til TAF med sikkerhed lader sig bestemme, findes i en senere optegnelse i journalen NB12. Af den pågældende optegnelse, NB12:170, der formodentlig er fra senere i september 1849, fremgår det, at planen var at lade bogen rumme ikke to, men tre fredagstaler:

Fredags-Taler.

Dette kan blive en staaende Productivitet.

3 Taler ved Altergangen om Fredagen.

N° 1. Luc: 7, 47. »men hvem Lidet forlades, elsker lidet.«

N° 2. 1ste Pet. 4, 7. Kjerligheden skal skjule Synders Mangfoldighed.

Ved »Alteret« gjælder det jo just og ganske særligen, at »Kjerlighed«, nemlig Xsti Kjerlighed, skjuler Synders Mangfoldighed. Xsti Forsoning var i strengeste Forstand Kjerlighedens Gjerning ell.

»Kjerligheds-Gjerningen« κατ' εἰσρη.

~~N° 3. 1 Cor: 11, 31-32.~~

~~kan bruges en anden Gang.*~~

Henvisningen til 1 Kor 11,31f. er slettet sammen med bemærkningen om, at dette skriftsted »kan bruges en anden Gang.« Ud for det slettede står marginaltilføjelsen NB12:170.a, der lyder således:

N° 3: Luc 24, 31 kunde bruges. Just det at han bliver usynlig for mig er Tegnet paa at jeg kjender ham: han er jo Troens Gjenstand, et Modsigelsens Tegn, maa altsaa i en vis Forstand blive usynlig, idet jeg kjender ham. Han er Forbilledet, maa derfor blive usynlig, at Efterfølgeren kan ligne ham.

Ved Alteret er han usynlig tilstede og dog i Sandhed.*

Det har tydeligvis ikke stået SK klart, hvilket skriftsted der skulle bruges til en tredje tale, og den oprindelige plan om tre taler blev siden opgivet. At fredagstalerne blev »en staaende Productivitet«, afspejles ved, at SK fra og med journalen NB12 på journalernes første blad bringer henvisninger til

optegnelser med ideer til tekster til fredagstaler.* Denne praksis fortsætter frem til journalen NB28, der blev benyttet i tidsrummet februar 1853 til maj 1854.

Sammenhængen med den nævnte optegnelse NB12:170 fremgår af kladdens første side, hvor SK øverst til højre henviser til optegnelsen med ordene »cfr Journalen NB¹² p. 226.« (ms. 1.1, bl. [1r], se illustration 17). Øverst læses overskriften »Tre Taler ved Altergangen om Fredagen«. Endnu under udarbejdelsen af kladden har SK altså fastholdt den oprindelige plan udkastet i journalen om at lade TAF bestå af tre fredagstaler. Forud for denne overskrift havde han skrevet »Fredags-Prædiken« og derunder, centreret på siden, skriftstedet »Luc: 7, 47: men hvem Lidet forlades, elsker lidet.« Dette slettede han senere, da han herover tilføjede titlen »Tre Taler ved Altergangen om Fredagen« og henvisningen til journaloptegnelsen. Fra samme tidspunkt stammer formodentlig den senere slettede angivelse »1ste Hefte.« Det kan ikke afgøres, hvornår blyantdateringen »1849« er kommet til, måske kan det være sket i forbindelse med anbringelsen af de to taler i omslaget ms. 1.7.

Den første tale bærer i kladden overskriften »N° 1.« Begyndelsen og slutningen rummer kun mindre ændringer, mens afsnittet, der indledes med »I Almindelighed fremstilles« (SKS 12, 287,23), er blevet stærkt omarbejdet i form af store sletninger i hovedspalten og erstattende tekst i marginerne (se illustration 18). Nederst på bl. [4r] og øverst på bl. [4v] er med blyant slettet følgende passage:

O, naar Retfærdigheden siger: Dig kan Dine Synder ikke tilgives, thi Du syndede for meget, Dine Synder ere for mange og for himmelraabende, for Dig er ingen Syndernes Forladelse. Ja visseligen det er Strengthed. Men naar Kjerligheden siger: fornam Du ikke alle Dine Synder Dig forladne, da er det fordi Du elskede lidet – da er just denne Mildhed den langt strengere Dom.

Dette erstattes af den væsentligt længere version »Dommens Ord lyder ikke (...) men Kjerlighedens Mildhed!« (svarende til SKS 12, 287,31-288,8). Passagen »Retfærdighedens dømmende Stemme (...) frygteligere aabenbar end Retfærdigheden.« (288,15-289,7) er tilføjet i marginerne på bl. [4v]-[5r]. Den oprindelige tekst i hovedspalten, slettet med blyant på bl. [5r]-[5v], lyder således:

Retfærdigheden fordrer Lovens Opfyldelse – hvor strengt; Kjerligheden fordrer kun Eet – hvor mildt, og dog den strengeste Dom, just fordi Fordringen er den mildeste. Den, der fordrer strax sin Ret, han er streng; men Den, der tilgiver og tilgiver, og det er nu den 7de Gang Gange den 70de Gang han tilgiver: det er ingen Dom, og det* er det den strengeste Dom. Retfærdigheden gjør Skylden aabenbar ved at fordre, Kjerligheden, som Intet fordrer, gjør Skylden større og større ved bestandigt at tilgive. – Nævn de forfærdeligste, de afskyeligste Synder, udsiig om et Msk., at han blev skyldig i dem – tag et andet Msk, om hvem der maa siges: der var ikke Kjerlighed i ham: ~~hvilken Dom er den strengeste!~~ – og det er ikke Retfærdigheden, der siger det, nei det er Kjerligheden, den tilgivende Kjerlighed, Kjerligheden, der selv næsten bringes til Fortvivelse derover, ikke siger det dømmende, men lidende: hvilken Dom er den strengeste? Tænk paa hiin Synderinde, om hvem der tales paa det Sted, hvoraf vor Text er taget. Om hende siges der: hun syndede meget – hør det sammen med denne Dom: han elskede lidet: hvilken er den strengeste Dom. Det Strengte ligger just i, at Kjerligheden, den tilgivende Kjerlighed forvandles til Dommen; thi ikke vil den, som Retfærdigheden vil det, gjøre Skylden aabenbar, den vil tvertimod skjule den ved at tilgive og forlade – og see nu bliver Skylden frygteligere aabenbar.

I den nye version findes en række mindre ændringer. Tilføjet er fx linjerne »Frygtelige Dom, hvis Ord (...) hvad der dog er Dommen« (SKS 12, 288,19-21) på bl. [4v], og på bl. [5r] ses flere mindre tilføjelser, bl.a. »saa er jo næsten Retfærdigheden Mildhed, der siger, som Du siger: nei, de ere Dig ikke forladte!« (288,32f.), som er indvist med et dobbeltkors i rødkridt nederst på siden.

Ms. 1.2 rummer kladden til den anden tale med overskriften »N° 2.« Øverst i marginen på bl. [1r] har SK gjort en notits om det fremtidige deltitelblad til talen: »i Reenskriften bliver der et reent Blad foran, hvorpaa staaer: 1 Pet: IV, 7.« Der er i hele talen en del mindre ændringer i form af overskrivninger, sletninger og tilføjelser. Der forekommer dog også enkelte større ændringer. Den kortere tekst »hvor Mangen gjorde han ikke søvnløs ved sin Prædiken, følger ham overalt i Verdens Larm, i Eensomheden, ved det daglige Arbeide, i den festlige Omgivelse, paa de hellige Steder, medvidende med ham« udskiftes med den længere »hvis han ikke gjør ham søvnløs (...) der følger Mennesket, medvidende med ham« (SKS 12, 297,9-17). Den største tilføjelse i denne tale ses på bl. [7r], »Et Msk. har ingen Myndighed (...) hvis Kjerlighed skjuler Syndernes Mangfoldighed!« (svarende til SKS 12, 299,8-19). Den største sletning findes på bl. [9r]: »da ingen, ingen ikke den mindste Udflugt at kunne finde, ingen, ingen ikke den mindste Undskyldning at kunne finde, intet intet Skjulested, hverken i Himlen ell paa Jorden ell. i Afgrunden, indtil han træt finder«. Denne passage fulgte efter »og Retfærdigheden straffende forfølger« (300,33) og blev ikke erstattet af ny tekst.

SK har selv dateret de to talers tilblivelse til »I Slutningen af 1849« (SKS 12, 278). Arbejdet med kladden til TAF blev sandsynligvis først indledt i november 1849 efter færdiggørelsen af »Ypperstepræsten« – »Tolderen« – »Synderinden«, hvortil trykmanuskriptet blev afleveret hos Bianco Luno den 29. okt. 1849 og korrektoren læst primo november. Efter udarbejdelsen af kladderne til de to taler i TAF anbragte SK disse i

et omslag (ms. 1.7), som han forsynede med dateringen »1849«. Derefter henlagde han dem indtil videre.

Det kan ikke med sikkerhed afgøres, hvornår SK besluttede at opgive planen om at lade bogen omfatte tre taler. I et notat (ms. 1.6), der ikke kan tidsfæstes nærmere, men må være blevet til på et tidspunkt mellem kladde og trykmanuskript, findes hans beslutning om at udgive to taler, samt hvilken dedikation og hvilket forord der skulle ledsage dem:

De to Taler ved Altergangen udgives
Paa Bagsiden af Titelbladet staaer Aarstal:
1849 Slutning.
Dedicationen fra Regnskabet bruges her.
Forord bliver Noten N° 3.

I manuskriptmaterialet til TAF er der ingen kladde til dedikationen, men i trykmanuskriptet (ms. 2.1) lyder den: »En Ubenævnt, hvis Navn engang vil nævnes helliges med dette lille Skrift den hele Forfatter-Virksomhed, hvad den var fra Begyndelsen.« Tidligere versioner af denne dedikation til Regine Schlegel findes i forarbejderne til »Regnskabet«, som kom til at indgå i *Om min Forfatter-Virksomhed*, der udkom samme dag som TAF.*

Forordet til TAF blev oprindeligt skrevet i oktober 1847 som forord til fredagstalerne i fjerde afdeling af *Christelige Taler*.* Herfra blev det senere udskilt og indlemmet i *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed*, hvor det skulle indgå som den tredje af de »Tre 'Noter' betræffende min Forfatter-Virksomhed« under overskriften »Forord til 'Fredags-Talerne'«. I forbindelse med tilrettelæggelsen af TAF blev det imidlertid SK klart, at forordet måtte ledsage, hvad han på dette tidspunkt forestillede sig som det sidste religiøse skrift, og ikke *Om min Forfatter-Virksomhed*.

Der er tre versioner af forordet i kladdematerialet: to længere (mss. 1.3 og 1.4), dateret »i 1849«, og en kortere (ms. 1.5) med samme datering, som dog er slettet, formodentlig i forbindelse med forordets redigering i 1851, jf. nedenfor. Sammen med det ovennævnte notat (ms. 1.6) er de tre kladder indlagt i et omslag med årstallet »1851« (ms. 1.8).

Den første version af forordet er ms. 1.3. Her har SK øverst på bl. [1r] noteret: »Dette er N° 3 af tre Noter; hvilken altsaa gaaer ud der, saa Titlen bliver: 'tvende Noter', hvad ogsaa bemærkes paa Omslaget til Concepten.«* Den sidste del af notitsen har han senere slettet: »Noten N° 3 bliver at conferere med Dette, som er efter Hukommelsen.«* I begge de to længere versioner er den afsluttende del markeret med blyant. Denne del, som udgår i den sidste, kortere version, lyder således i ms. 1.4:

Jeg er mig ikke bevidst at have staaet nogen anden Forfatter i Veien for hvad Jordisk, han har kunnet ønske at opnaae; selv har jeg intet opnaaet. Hvad der som Fare, begrebsrigtigt, svarer til »den Enkelte«, hvad der, efter mit Begreb, i sin Tid var Faren i Danmark, at blive en Gjenstand for den Kjøbstad-Aandens Smaalighed og Misundelse, der, sammenfygende Piat, let kunde være blevet farlig, og som hvert Øieblik, især i gode Dage, kan blive farlig for det lille Land, der end ikke ved Sproget deeltager i et større Hele: har jeg, Gud lydig, elskende min Idee, i Sympathie for enhver agtværdig Stræben her hjemme, selv frivilligt udsat mig for. Var dette en Brøde, nu ja, jeg tilstaaer det, saa er jeg skyldig. Men det vil, efter mine Begreber, være de Medlevende lige saa vanskeligt at kunne »tilgive« mig denne »Brøde«, som det er mig, selv med min bedste Villie, umuligt at kunne bede om Tilgivelse for denne Brøde, hvilken jeg ogsaa nok ønsker at tage med mig i Graven, min, personligt forstaaet, Skat og Eiendom.

I det sidste kladdelag (ms. 1.5) er forordet stærkt omarbejdet, idet afsnittet »Saaledes vendt (...) at han er elsket!« (svarende til SKS 12, 281,10-32) er tilføjet på et løst blad (ms. 1.5.1), som er indvist med bemærkningen »cfr Hoslagte«. Den oprindelige tekst, der i ms. 1.5 er slettet med blyant, lyder:

Saaledes vendt har jeg her intet videre at tilføie, med mindre da – utroligt! – Nogen skulde – hvad jeg dybt maatte beklage næsten som Forvirrethed! – kunne ville falde paa at spørge mig – hvad jeg sandeligen ikke har foranlediget! – om jeg mener at have et nærmere Forhold til Gud? En Saadan vilde jeg svare: nei, o nei, o nei langt fra! Der lever intet Menneske, ubetinget intet Menneske, der har i Christenheden aldrig levet noget Menneske, uden at han jo er Gud lige saa nær, elsket af ham. Derimod mener jeg rigtignok, at der endda maaskee ikke ere saa Mange, der, saaledes som jeg, Dag ud og Dag ind har syslet med den salige Beskjæftigelse at betænke, at han – ak, og ikke for sin Dyds Skyld! – er elsket af ham. Men jeg kan jo ikke for, om Andre overseer eller forsmaae den Kjerlighed, der ødsles paa dem lige saa rigeligt som paa mig.

I anden halvdel af marts 1851 indfører SK i journalen NB23 under overskriften »Varianter til et Sted i Forord til Fredags Taler (Noten N° 3 i tre Noter)« begyndelsen af den slettede tekst samt en alternativ formulering: »Saaledes vendt har jeg her intet videre at tilføie, uden blot dette, som da forresten vistnok end ikke behøvedes, og som forsaavidt bedes tilgivet som en altfor ængstelig Samvittighedsfuldhed. Der lever

intet Menneske ----- uden at han jo er Gud lige saa nær som jeg o: s: v:«^{*} Denne sidste redigering af forordet kan derfor meget vel være sket også i marts måned 1851.-

Kladderne til de to taler havde som nævnt henligget siden slutningen af 1849. Formodentlig i begyndelsen af juli 1851 begyndte SK at renskrive forordet (ms. 2.1) og talerne (mss. 2.2 og 2.3), og dedikationen fra »Regnskabet« blev indført i overensstemmelse med notatet (ms. 1.6); det samme gælder bogens datering »i Slutningen af 1849.« Forordet er i trykmanuskriptet dateret »Kbhvn 1851.« Senere ændres dette i korrekturen til »Kjøbenhavn, i Eftersommeren 1851.« Ellers er der kun foretaget mindre ændringer; den største er sletningen af »hvilken Intet uden for mig, Intet hverken i Himlen eller paa Jorden kan, evigt umuligt, berøve mig« efter ordene »dets Fred og Tilfredshed« (SKS 12, 281,12). Ved forordets begyndelse ses den sædvanlige sætteranvisning: »Med mindst mulige Petit.« Foran hver af de to taler står nu et deltitelblad med talens nummer og skriftsted (jf. SKs anvisning til sig selv i ms. 1.2: »i Reenskriften bliver der et reent Blad foran«).

Der er en del mindre ændringer i trykmanuskriptet. Flere af disse genfindes i kladden, hvilket viser, at SK efter rettelsen i trykmanuskriptet har indført den tilsvarende rettelse i kladden. Dermed ville rettelsen blive bevaret, for det tilfælde at trykmanuskriptet blev beskadiget eller gik tabt. Fx har SK i bønnen til den første tale efter »Ak« i hovedspalten tilføjet »vi kalde os Christne, vi sige, at vi vide Ingen at gaa til uden til Dig - ak« i marginen (SKS 12, 285,3-4). Herefter har han indført tilføjelsen også i kladden (ms. 1.1, bl. [1r]). Han har slettet »Ak« og ændret det indledende »vi« til »Vi« i trykmanuskriptet og derefter foretaget de samme rettelser i kladden. Som andre eksempler kan nævnes tilføjelserne af »eller grusomt« (290,4), »den gjør Regnskabet op« (291,4f.) og »jeg spærrer mig enhver Udflugt« (290,28f.) samt i den anden tale tilføjelserne »og hvilken Myndighed for derpaa at« (299,16), »og over mit Liv« (301,14) og »overladt til Dig« (301,36). I nogle tilfælde er også enkeltord slettet, undertiden med blyant, både i trykmanuskript og kladde, fx »let« efter »hændes det vel« (285,25). Adskillige steder i anden tale har SK nedlagt interjektionen »o« i både trykmanuskript og kladde (i korrekturen fjernes endnu flere forekomster, jf. nedenfor).

Der forekommer dog også mindre justeringer af teksten, som ikke på denne måde er dokumenteret af SK i kladden, fx sletning af et »jo« efter »er« i »Ellers er det det Tunge« (SKS 12, 286,13) og tilføjelsen af »vistnok« i »Du vilde vistnok see« (286,20; »vistnok« erstatter et tilføjet »vel« i både kladde og trykmanuskript). I et tilfælde fremgår det, at SK i kladden (ms. 1.2, bl. [4v]) oprindeligt har nøjedes med at sætte en parentes om ordet »Fortielse« og herover skrevet alternativet »Rædsel«; den samme rettelse ses i trykmanuskriptet, men her er »Fortielse« overstreget, og SK har endeligt besluttet sig for »Rædsel« (288,25f.).

Henimod slutningen af den første tale er med blyant slettet en dittografi på fem linjer; det drejer sig om passagen »Det er ikke saaledes: han troede, saa skete Miraklet, og saa er det forbi; nei, Opfyldelsen forøger ham end een Gang Troen, efter Opfyldelsen er hans Tro een Gang saa stærk, som da han troede, førend han blev frelst.« (svarende til SKS 12, 292,5-8). Denne svage blyantsletning skyldes sandsynligvis sætteren.

Trykmanuskriptet til TAF blev som nævnt afleveret hos Bianco Luno formodentlig midt i juli 1851. Korrekturen blev derefter læst af SK og Israel Levin i slutningen af samme måned. Hvor Levin overvejende tog sig af interpunktion, ortografi, typografiske anvisninger og udbedring af de mere indlysende sætter- og trykfejl, koncentrerede SK sig i højere grad om selve indholdet. At SK samtidig har fanget et betydeligt antal almindelige sætterfejl, vidner om, at han må have været første læser, da det forekommer usandsynligt, at Levin skulle have overset disse.-^{*}

På titelbladet har Levin rettet forlagsangivelsen »Faaes hos Boghandler P. G. Philipsen.« til »Forlagt af Universitetsboghandler C. A. Reitzel.« Korrekturens form må forklares ved, at Bianco Luno har benyttet titelbladet fra en af de tidlige samlinger af opbyggelige taler som skabelon. En instruktion herom findes ikke i trykmanuskriptet, men sætteriet har været bekendt med denne fremgangsmåde fra tidligere.-^{*} Dateringen på titelbladets bagside, »I Slutningen af 1849.«, er i trykmanuskriptet så uanselig, at sætteren har overset den. SK har i korrekturen indført »i Slutningen af 1849.« nederst på siden, og Levin har rettet til stort I og ved sidens forkant skrevet et »NB.« Bogens dedikation til »En Ubenævnt«, som i trykmanuskriptet står på versosiden over for forordet, er i korrekturen sat på den tilsvarende plads på s. [4]. Med svag blyant har SK noteret midt på den blanke s. [3]: »kunde Dedicationen ikke staae her«. Denne overvejelse har Levin slettet med blæk og effektueret ved herover at anvise følgende til sætter: »NB. Dedicationen paa den næste Side flyttes hen paa denne Side«. Tilsvarende har han over dedikationen på s. [4] noteret: »NB. Flyttes om paa den foregaaende Side.« At SK forinden har gjort det pågældende notat, er en klar indikation af, at han som nævnt har været første læser af korrekturen. Som andre eksempler på typografiske anvisninger kan anføres, at SK i forordet markerer, at »S. K.« skal rykkes helt ud til bagkanten, og at han på s. 17 til venstre for primasignaturen 2 har tilføjet den glemte titel »To Taler ved Altergangen«.

Ofte består rettelserne i udbedring af sætterens fejllæsninger eller andre afvigelser i forhold til forlægget. SK retter æ > e: Kjærligheden > Kjerligheden (SKS 12, 285,3; således også 285,5 og 287,24) og Gjæst > Gjest (286,26). I et enkelt tilfælde retter Levin den modsatte vej: gjelder > gjælder (296,17). SK fanger herudover følgende fejllæsninger: besnæret > besværet (286,20, 24 og 25), formanende > formenende

(287,5), Sandhed > Svaghed (292,9), næret > været (296,12), skjule > skjuler (296,23), og > ogsaa (297,2), forsages > forsøges (298,16). Levin retter i »naar han vaager og naar han sover« (297,9f.) sætterens fejllesning af et »og« som komma og i et andet tilfælde den almindelige læsefejl »hos« for »for« i »for Dig« (299,29). Sætterens misforståelse af interpunktionen i »O, i dybeste Sorg saligste Trøst« (290,8) rettes af Levin, hvor der var indsat et komma efter »Sorg« og endvidere fejllest »i« som interjektionen »o«. Han fanger fejlen »V. 24« for »V. 42« (291,26), sletter sætterens overskydende »at« foran »unddrage« i »at flye eller unddrage« (297,27) og retter: skaffes til Siden > skaffes til Side (300,17; sætterfejlen skyldes en utydelig sletning af n'et i trykmanuskriptet).

Levin slår ned på sætterens form »mest« for »meest« (291,29), men i adskillige tilfælde ses det også, at han indfører sin egen retskrivning i modstrid med trykmanuskriptet: haft > havt (281,6); Ligheden > Liigheden (4 forekomster i forordet), Hustrue > Hustru (281,24), skete > skeete (286,34 og 292,5), Manglen > Mangelen (288,6; i trykmanuskriptet har SK rettet Mangelen > Manglen), Nu'et > Nuet (291,12), husvild > huusvild (295,3), evig > evigt (295,6), Øe > Ø (298,4), troe > tro (298,25). Herudover har Levin foretaget en del ændringer i interpunktionen, fx kommateringen, og han fjerner citationstegnene omkring skriftstedet »Kjerligheden skal skjule Syndernes Mangfoldighed« (295,9f.) i analogi med angivelsen af skriftstedet til første tale. SK selv retter også enkelte steder i interpunktionen, fx ved indførelse af udråbstegn: Synd. > Synd! (286,19), forladte; saa > forladte! Saa (288,32), Kjerligheden. > Kjerligheden! (291,33), forladt. > forladt! (292,1).

Når det gælder indholdsmæssige ændringer, er Levins indgreb få og forholdsvis ubetydelige: cfr. > jvf. (281,8), dermed > derved (289,11), en sletning af »men« foran »selv dog Skjulestedet« (295,4) og af »En« efter »endnu værre end om det forfulgte« (298,19f.). Af større interesse er SKs egne justeringer af indholdet. Af stilistisk art er ændringen af en ordstilling: saa vi > vi saa (285,5). Et sted har han villet erstatte »saa« med »da« (285,14), men har trukket rettelsen tilbage. Han ændrer Retfærdiggjørelsen > Alterets Retfærdiggjørelse (285,19). I anden tale rettes i hele 71 tilfælde stort H til lille h i stedordene han, ham og hans; 64 af disse rettelser kan identificeres som udført af SK, 7 af Levin, der bagefter har fanget de forekomster, SK som første læser havde overset. I en række tilfælde har SK slettet eller tilføjet indhold. Som eksempler på det første kan nævnes, at seks forekomster af interjektionen »o« er blevet nedlagt: foran »endnu« (281,14), »Hør« (286,3; ændret fra »O, hør«), »tag« (286,3), »nei« (287,11), »uendelige« (291,10) og »han« (291,14). Slettet er ligeledes blevet »(ikke lige langt borte, nei, nei) lige nær« efter »Gud lige nær« (281,15), »nei,« foran »de slukke ikke Ilden« (290,19), »nu« efter »han spørger« (291,28) og det ekstra »Ham« foran »den Hellige« i »hvad Ufuldkomment der var i Ham - den Hellige« (295,22f.). I enkelte tilfælde har SK gjort tilføjelser: i forordet et »og« (281,26), men vigtigere dets datering »i Eftersommeren« (281,39), i den første tales bøn ordene »mod Dig og mod Kjerligheden« (285,8) og i den anden tale »hvad vi andetsteds videre have udført« (295,12).

En andenkorrektur er ikke bevaret.